

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

مجلة كلية الإلهيات في جامعة بينكول

Bingol University
Journal of Theology Faculty

ISSN: 2147-0774

Cilt: V | Sayı: 10 | Yıl: 2017/2

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BÜİFD), yılda iki kez (25 Haziran/25 Aralık) basılı yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir.

Bu dergi ulusal ve veri indeksleri ile atf dizin tarafından taranmaktadır.

BÜİFD dergisinde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa ait olup izinsiz, kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

Sahibi / Owner / المشرق العام /
(Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Adına)
(On Behalf of Bingol Universty Theology Faculty)
Prof. Dr. Hakan OLGUN

Editör / Editor / رئيس التحرير
Doç. Dr. Thamer HATAMLEH

Editör Yardımcıları / Editorial Assistants /
التحرير مساعد رئيس

Arş. Gör. Muhammed ASLAN
Arş. Gör. Hüsnü TURGUT
Arş. Gör. Eyüp SEVİNÇ

Yazı İşleri Müdürü / Editor in chief
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şirin AYIŞ

Baskı Yeri ve Tarihi / Publication Place and Date
İstanbul, Aralık 2017

Kapak ve Sayfa Tasarımı
Semal Medya Tasarım Ofisi
semalmedya@gmail.com

Baskı / Printing
Sadık Daşdoğan-Berdan Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No: 215-216,
Topkapı / İstanbul - Tel: (0212) 613 12 11

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Hakan OLGUN
Prof. Dr. Orhan BAŞARAN
Prof. Dr. Ousama EKHTIAR
Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ
Doç. Dr. Nusretin BOLELLİ
Doç. Dr. Abdulsasr SÜT
Doç. Dr. İbrahim ÖZDEMİR
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şirin AYIŞ
Yrd. Doç. Dr. İsmail NARİN
Yrd. Doç. Dr. Murat KAYA
Yrd. Doç. Dr. Emrullah ÜLGEN
Yrd. Doç. Dr. Bedrettin BASUĞUY
Yrd. Doç. Dr. Nebi BUTASIM

Yazışma Adresi / Corresponding Adress
Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 12000
Merkez/BİNGÖL
Tel: +90 (426) 2160005 -Fax: +90 (426) 2160035

Elektronik posta / e-mail
bingolilahiyatdergisi@hotmail.com

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK (Bingöl Üniversitesi) Prof. Dr. Abdulaziz BEKİ (Sebahattin Zaim Üniversitesi) Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Abdülaziz BAYINDIR (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Ali AKYÜZ (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. Bilal AYBAKAN (İbn Haldun Üniversitesi) Prof. Dr. Cafer Sadık YARAN (On Dokuz Mayıs Üniversitesi) Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCI (Siirt Üniversitesi) Prof. Dr. Erkan YAR (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. Faruk BEŞER (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Muş Alparslan Üniversitesi) Prof. Dr. Fuat AYDIN (Sakarya Üniversitesi) Prof. Dr. Gıyasettin ARSLAN (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. Halit ÇALIŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi) Prof. Dr. Hayati AYDIN (Yüzüncü Yıl Üniversitesi) Prof. Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. İbrahim YILMAZ (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet ERDEM (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi) Prof. Dr. M. Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK (Necmettin Erbakan Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet KUBAT (İnönü Üniversitesi) Prof. Dr. Muhammed ÇELİK (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. Musa YILDIZ (Gazi Üniversitesi) Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Nurettin CEVİZ (Gazi Üniversitesi) Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Osman TÜRER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi) Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Ömer PAKIŞ (Hakkâri Üniversitesi) Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Sahip BEROJE (Yüzüncü Yıl Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet KATAR (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şamil DAĞCI (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR (Amasya Üniversitesi) Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Harran Üniversitesi) Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Necmettin GÖKKİR (İstanbul Üniversitesi) Doç. Dr. Abdurrahman ATEŞ (İnönü Üniversitesi) Doç. Dr. Metin YİĞİT (Dicle Üniversitesi)

Sayı Hakemleri / Referee Board of Thisissue

Prof. Dr. Muhammed ÇELİK (Dicle Üniversitesi), Prof. Dr. Nafez Husein HAMMAD (Islamic University of Gaza/Filistin), Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Naem A. AL-SAFADI (Islamic University of Gaza/Filistin), Prof. Dr. Yusuf SANCAK (Atatürk Üniversitesi), Prof. Dr. Fayeze ABU OMIR (University of Hail/Suudi Arabistan), Doç. Dr. Harun İŞİK (Erciyes Üniversitesi), Doç. Dr. Mustafa KAYA (Atatürk Üniversitesi), Doç. Dr. Murat DEMİRKOL (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi), Doç. Dr. Yunus CENGİZ (Mardin Artuklu Üniversitesi), Doç. Dr. Qasim Mohammed Ahmed (The Iraqi Universty/Irak), Doç. Dr. Abdulcebbar KAVAK (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi), Doç. Dr. Abdulsasr SÜT (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Fadıl AYĞAN (Siirt Üniversitesi), Doç. Dr. Hüseyin GÜNEŞ (Şırnak Üniversitesi), Doç. Dr. Enes ERDİM (Fırat Üniversitesi), Doç. Dr. Mehmet KARATAŞ (Dicle Üniversitesi), Doç. Dr. Recep ASLAN (Muş Alparslan Üniversitesi), Doç. Dr. Mehmet BİLEN (Dicle Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Ramazan ÖZMEN (Yüzüncü Yıl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Selahattin YILDIRIM (İnönü Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Mazhar TUNÇ (Hakkâri Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Abdhalim ABDULLAH (Mardin Artuklu Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Siddık ÜNALAN (Fırat Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Oktay BOZAN (Dicle Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Bünyamin AÇIKALIN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Mahsum AYTEPE (Muş Alparslan Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Muzaffer ÖZLİ (Fırat Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Kasım ERTAŞ (Şırnak Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Mustafa Selim YILMAZ (Karabük Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Muhammed ÇETKİN (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Hatice TOKSÖZ (Süleyman Demirel Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Ahmet Emin SEYHAN (Kafkas Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Mahmod AL-HASAN (Dimaşk Arapça Dil Merkezi/Suriye).

Tabakat Kitapları ve Hadis İlmine Sağladıkları Faydalar

Muhammed ASLAN*

Geliş Tarihi: 24.10.2017, Kabul Tarihi: 30.11.2017

Öz

Aynı ya da yakın asırda veya mekânda yaşayıp önemli bazı durumlar ve vasıflar bakımından ortak özellikleri bulunan insan topluluğu anlamındaki tabaka, İslâm âlimleri tarafından oluşturulup geliştirilen bir telif türünün adı olmuştur. Bu telif türünün oluşmasına Peygamber Efendimizin “*İnsanların en hayırlıları asırında yaşayanlardır, sonra onları takip edenler, sonra onları takip edenlerdir*” sözü, esas teşkil etmiştir. Bu söze binaen İslâm âlimleri hicri birinci ve ikinci asırdaki kişileri vasıflarına göre sahâbe, tâbiîn ve etbâu’t-tâbiîn şeklinde gruplara ayırarak ele almış, onları detaylı incelemiş ve elde ettikleri bilgileri kitaplarda kayıt altına alarak bu telif türünün ilk örneklerini vermişlerdir. Tabakat ilmi bu aşamadan sonra daha da önem kazanmış ve farklı alanlarda pek çok tabakat eseri yazılmıştır.

Tabakat kitapları Müslümanlar tarafından oluşturulması hasebiyle bütün İslâmî ilimlere bilgi sağlamaktadır. Bu önemli telif türünün bunun dışında daha pek çok faydası bulunmaktadır. Bu makalemizde öncelikle tabakat kavramı tanıtılacak, tabakat kitaplarının ortaya çıkışından ve ilk örneklerinden bahsedilecektir. Son olarak tabakat kitaplarının önemi ve hadis ilmi açısından tabakat kitaplarının (ilk nesilleri

* Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı (abirisebil_21@hotmail.com).

tanıma, sahâbe ve tâbiîn nesli gibi nesillerin yayıldıkları bölgeleri öğrenme, önce geleni sonra gelenden ayırma gibi) faydalarından bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tabakat, Ricâl, Râvi, Sahâbe, Tâbiîn, Tarih.

Strata (Tabakat) Books and Benefits of Tabakat Books to Hadis Science

Abstract

Tabakat (strata) that means a group of people close to one another in terms of age, place or qualities is a type of writing created and developed for the first time by Islamic scholars. The promise of the Prophet; *“the most auspicious of mankind are those who live in my era, and then those who follow them, and then those who follow them”* was the basis of this genre. Based on that statement, the Islamic scholars scrutinized His companions, subjects and proselytes in detail and recorded the information they collected in the books they authored, providing the first examples of this genre. The science of tabakat achieved more significance after this period and works were written in different fields of tabakat.

Tabakat books contributed to history and science as well as providing knowledge about all Islamic sciences, especially hadith. Apart from the above mentioned benefits, this important writing genre provided other benefits as well. In this article, we will first introduce the concept of Tabakat, the emergence of Tabakat books and the first examples to about that. Finally, we will put forward that significance of Tabakat in the science of Hadith (learning about first generations and the regions where his companions, and subjects prevailed and distinguish the first comers from the latter ones).

Keywords: Tabakat, Ricâl, Râvi, Sahâbe, Tâbiîn, History.

Giriş

Hicri ikinci asır gibi İslâm'ın çok erken dönemlerinde yazılmaya başlanan tabakat kitapları, kendilerine has özellikleri olan biyografi türü eserlerdir. Tabakat kitapları, yazıldıkları ilk dönemden günümüze kadar önemini korumaktadır. İslâmî ilimlerle başlayan serüveni, diğer sosyal ve fen ilimlerinde yazılan tabakat kitapları ile sürmüştür. Günümüzde pek çok alanda yazılmış tabakat kitabı bulunmaktadır.

Tabakat kitaplarının önemine ve günümüzde aktif olarak kullanılmasına binaen bu konuda müstakil eserler ve pek çok makale yazılmıştır. Yazılan müstakil eserlerin başında el-Mühendis Es'ad Sâlim Teyyim'in hadisçilerin tabakaları üzerine yazdığı *İlmü tabakâti'l-muhaddisîn*¹ adlı kitabı gelmekte-

1 Es'ad Sâlim Teyyim, *İlmü tabakâti'l-muhaddisîn*, (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1994).

dir. Bu kitap günümüzde -özellikle hadis râvilerini içeren tabakat kitapları üzerine- yazılmış en kapsamlı çalışmadır. Yazılan makalelerin başında ise Emin Âşıkutlu'nun *Tabaka Kavramı ve Muhaddislerin Tabaka Anlayışı*² adlı makalesi, Arap dünyasında Nâfiz Hüseyin Hammâd tarafında yazılan *İlmü tabakâti'l-muhaddisîn musannefât ve-menâhic*³ adlı makalesi ile Mesut Kaya'nın *Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakat Literatürü: Histografik Bir İnceleme*⁴ adlı makalesi gelmektedir. Tabakat kitapları hakkında ayrıca *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde "Tabakat" adıyla geniş bir madde yazılmıştır.

Tabaka kavramı ile tabakat kitapları hakkında yazılan bu ve benzer çalışmalarını incelediğimizde tabakat kitaplarına dair bazı konuların yeterince işlendiğini diğer bazı konuların ise yeterince işlenmediğini fark ettik. Bu anlamda örneğin Teyyim, çalışmasında tabakat kitaplarının faydalarından ayrıntılı bir şekilde bahsederken tabakat kitaplarının oluşum süreci ile ilk tabakat eserlerinden yeterince bahsetmemektedir. Yine Âşıkutlu makalesinde muhaddislerin tabaka anlayışından ayrıntılı olarak bahsederken tabakat kavramı, ilk tabakat eserleri ve tabakat kitaplarının faydaları hakkında verdiği bilgiler yeterli gözükmemektedir. Tabakat kitapları üzerine yazılan diğer çalışmalar da benzer durumdadır.

Tabakat kitapları üzerine yapılan çalışmalardaki söz konusu eksikleri tespit ettikten sonra bu eksikleri gidermek amacıyla elinizdeki çalışmayı yazmaya karar verdik. Bütün eksikleri giderecek iddiasında değiliz. Çünkü kul işi eksikten hali olmaz. Ancak elimizden gelen bütün çabayı sarf ederek en güzelini ortaya çıkarmaya çalıştık. Böylece makalede önce tabakat kelimesi ile tabakat kitaplarının oluşumunu tetikleyen argümanlar hakkında bilgi verilecektir. Ardından tabakat kitaplarının ilk örneklerinden bahsedilecektir. Son olarak da tabakat kitaplarının önemi ve hadis alanına sağladığı faydalar üzerinde durulacaktır.

1. Bir Kavram Olarak Tabakat

Tabakat sözcüğü, Arapça bir kelime olup "طَبَقَة/tabaka" kelimesinin çoğuludur. Sözlükte: "bir nesnenin dış tarafını örten örtü, kaplayan şey, bir

- 2 Emin Âşıkutlu, "Tabaka Kavramı ve Muhaddislerin Tabaka Anlayışı," *Marmara Ünive - sitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 32 (2007/1): 5-18.
- 3 Nâfiz Hüseyin Hammâd, "İlmü Tabakâti'l-Muhaddisîn Musannefât ve Menâhic," *Macalle-i Câmiü'l-ezher bi Gazze, Silsiletu'l-ulûmi'l-insâniyye*, sy. 12 (2010/2): 221-270.
- 4 Mesut Kaya, "Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakat Literatürü: Histografik Bir İnceleme," *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 31 (2014): 33-65.

birine uyan, uyuşan, anlaşan, denk olan, hal, durum, konum, katman, grup, topluluk"⁵ gibi anlamlara gelmektedir.⁶

Sözlük anlamından da anlaşıldığı üzere daha önce Araplar arasında yaygın olarak kullanılan tabaka sözcüğü, İslâmî ilimlerin tedvin ve teşekkül etmeye başladığı dönemde kâtipler arasında gündelik hayatta kullanılan sözlük anlamından farklı olarak yeni anlamlar kazanmış ve yeni bir telif türünün adı olarak kullanılmıştır.⁷ Kelimenin sözlük anlamına yakın olan bu yeni anlam, sözlük anlamına göre çerçevesi daha dar olup benzer özellikleri olan bir grubu ya da genel anlamında biyografi telif türünü ifade etmek için kullanılmıştır.

Mütekaddimûn dediğimiz ilk dönem hadis usulü ve biyografi eserlerinde tabaka teriminin tanımı yer almamaktadır. Ancak tabakat adıyla telif edilen eserlerin içerikleri göz önünde bulundurulduğunda tabaka kavramıyla zaman, mekân ya da özellikleri açısından ortak yönleri bulunan insanların oluşturdukları kümelerin kast edildiği görülmektedir. Bu anlamda mesela günümüze ulaşan ilk tabakat eserlerinden olan *Kitâbü't-tabakâti'l-kebir*'de İbn Sa'd (ö. 230/845), sahâbeyi İslâmiyet'e giriş tarihlerini ve katıldıkları savaşları dikkate alarak, tâbiîni ise yaşlarını ve yaşadıkları şehirleri dikkate alarak gruplandırmıştır. Böylece İbn Sa'd, zamanı, mekânı ya da kişilerin özelliklerini dikkate alarak oluşturduğu gruplara tabaka ismini vermiştir. Aynı şekilde Halife b. Hayyât (ö. 240/854-55) *Kitâbü't-tabakât* adlı eserinde, Müslim b. Haccâc (ö. 261/875) *et-Tabakât* adlı eserinde zamanı veya mekânı dikkate alarak oluşturdukları gruplara tabaka ismini vermişlerdir. Benzer durum diğer tabakat müelliflerinde de görülmektedir. Örneğin *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn* müellifi Ebû Bekir Zübeydî (ö. 379/989), kitabının mukaddimesinde nahiv ve dil âlimlerini, yaşadıkları zaman ve beldeleri dikkate alarak ekol ve ilim mertebelerine göre tabakalara ayırdığını belirtmektedir.⁸ Aynı şekilde *Tabakâtü's-sûfiyye* müellifi Sülemî (ö. 412/1021) de kitabını oluş-

5 Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Dârü'l-fikr, 1399/1979), 3:439-440. Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrer İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (Beyrut: Dâr Sâdır, t.y.), 10: 209-211.

6 Tabaka kelimesinin sözlük anlamının detayları için bkz. Âşıkutlu, "Muhaddislerîn Tab - ka Anlayışı," 6-7; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: TDV Yay., 1992), 380.

7 Muhammed b. Sellâm Cümahî, *Tabakâtü fuhûli's-şu'arâ'*, nşr. Mahmûd M. Şâkir (Kahire: Matba'atü'l-medenî, t.y.), 1:66.

8 Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, (Kahire: Dârü'l-maârif, 1984), 17.

tururken sûfilerin yaşadıkları zamanı dikkate alarak tabakalara ayırdığını belirtmektedir. Sülemî, sûfileri beş tabakaya ayırdığını her tabakada birbirine yakın ya da aynı zamanda yaşamış yirmi sûfiyi zikrettiğini ifade etmiştir.⁹ Böylece tabakat teriminin tanımını yapmayan ilk dönem tabakat müellifleri, kişi gruplarını oluştururken dikkate aldıkları unsurlar vasıtasıyla adeta tabaka kavramını da tanımlamıştır.

Bir terim olarak tabaka sözcüğünün tanımına ilk olarak Zeynüddin Irâkî'de (ö. 806/1404) rastlanmaktadır. Tabakat kitaplarının yazılmaya başlanmasından yaklaşık dört asır sonra tanımının yapılmış olması, tabaka kavramının sözlük anlamından uzak olmayan bir anlamda kullanılması ile tabakat kitaplarının oluşum şekillerinin tanıma ihtiyaç duymayacak açıklıkta olmasından kaynaklandığı kanaatindeyiz.

Irâkî, tabakayı: “yaş ve isnâdda (öğrenimde) ya da sadece isnadda benzer olan kişilerin oluşturduğu grup”¹⁰ şeklinde tanımlamıştır. Irâkî'den sonra gelenler -arada farklı lafızlar kullanmışlarsa da- genel olarak aynı tanıma yapmışlardır. Örneğin Irâkî'nin öğrencisi olan İbn Hacer (ö. 852/1449) aynı tanıma kullanmakla birlikte benzer isnad yerine ortak hoca tabirini kullanmıştır.¹¹ İbn Hacer'in öğrencisi olan Süyûtî (ö. 911/1505) ise; Irâkî'nin tanımını verdikten sonra hocası İbn Hacer'in yaptığı tanımında kullandığı “ortak hoca” tabirini açıklama olarak tanıma eklemiştir.¹² Yine İbn Hacer'in öğrencilerinden olan Sehâvî (ö. 902/1497) de Irâkî'nin tanımını kullanarak tanımda geçen yaş benzerliğinden kastın mu'âsarât, isnad benzerliğinden kastın ise hocası İbn Hacer'in yaptığı tanımda kullandığı aynı hocadan riva-yette bulunma (ortak hoca) olduğunu söylemiştir.¹³ Görüldüğü gibi Irâkî'den sonra gelenler de aynı tanıma yapmış, ancak yeri geldiğinde tanıma birtakım açıklamalar eklemiştir.

9 Ebû Abdîrrahmân Muhammed b. el-Hüseyn es-Sülemi, *Tabakâtü's-sûfiyye*, thk. Ahmed Şîrbâsî, (Kahire: Müessesetü dârü's-sabâh, 1998), 10.

10 Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahîm b. el-Hüseyn el-İrâkî, *Şerhü't-tebsıra ve't-tezkire*, thk. Abdullatîf el-Hümeym ve Mâhir Yâsîn Fahl, (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye 2002), 2:342-343.

11 İbn Hacer Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Nüzhetü'n-nazar fi tavzihi Nuḥbeti'l-fiker*, thk. Nüreddin Itr, (Dimaşk: Matba'atü's-sabâh, 2000), 134.

12 Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi takrîbi'n-nevevî*, thk. Muhammed Eymen eş-Şebrâvî, (Kahire: Dârü'l-hadîs, 2010), 637.

13 Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân es-Seḥâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*, thk. Abdülkerim b. Abdullah el-Hudayr, Muhammed b. Abdullah Al-Fuhayd, (Riyad: Mektebetü dâri'l-minhâc, 2005), 4:499.

Tabakat adıyla yazılan kitaplar dikkate alındığında bu tanımın eksik olduğu görülmektedir. Çünkü bu tanım, yaş benzerliği vurgusuyla genel bir anlam ifade ediyorken isnad benzerliği vurgusuyla anlam daraltılarak tanım hadis alanına hasredilmiştir. Ayrıca bu tanımda sadece zaman ve isnadda benzerliğe işaret edilmiştir. Ancak tabakat adıyla yazılan kitaplara bakıldığında yukarıda da belirttiğimiz gibi bu kitaplarda bazen ortak mekân ve ortak özelliklere sahip kişiler de tabaka sayılmıştır. Dolayısıyla bu tanım hadis alanına hasredilmekle birlikte hadis alanında yazılan tabakat kitapları için dahi yeterli olmadığı görülmektedir. Çünkü hadis alanında yazılan tabakat kitaplarının sadece yaş ve isnad benzerliği dikkate alınarak yazılmadıkları, aynı zamanda mekân ve vasıfların da dikkate alınarak yazıldıkları bilinmektedir. Bu durum, tabaka kavramı için daha kapsamlı bir tanım ihtiyacını doğurmaktadır.

Es'ad Sâlim Teyyim, tabakat kitapları hakkında yazdığı *İlmü Tabakâti'l-Muhaddisîn* adlı eserinde tabaka kavramını: “yeterli sayılacak miktarda beraber kalıp aralarında mekân, ilim ya da kabile açısından bağ bulunan, râvi ya da âlimler grubu” şeklinde tanımlamıştır.¹⁴ Bu tanım daha önceki tanımlara göre daha isabetli olmakla beraber tanımdaki ortak vasıf kısmının mekân, ilim ve kabile bağı ile sınırlandırılması tanımı eksik hale getirmiştir. Çünkü tabakat alanında bu üç vasfın dışında ortak özelliği bulunan kişileri ele alan tabakat kitapları bulunmaktadır. Örneğin Süyûtî'nin (v. 911/1505) *Tabakâtü'l-hattâtîn* adlı eseri hattatlık bağı olanları ele aldığından bu tanımın dışında kalmaktadır. Bu yönüyle Teyyim'in tanımı eksik gözükmektedir.

Ricâl İlmîne Giriş adlı kitabında tabaka bilgisine bölüm ayıran Emin Âşikkutlu, tabaka kavramının tanımıyla ilgili iki anlamdan bahsetmektedir. Bu iki anlamın birinde Irâkî'nin yaptığı tanımı zikretmektedir.¹⁵ Bu tanımda mekân ve vasıf benzerliğine değinilmediğinden yetersiz olduğunu belirtmiştik. Âşikkutlu, diğer tanımda ise tabakanın “aynı asırda veya devirde yaşayıp önemli bazı durumlar ve vasıflar bakımından ortak özellikleri bulunan insan topluluğu”¹⁶ olduğunu ifade etmektedir. Gerek temel İslâm bilimleri gerekse diğer bilimler açısından tabaka kavramına uygun düşen bu tanım, mekânlar dikkate alınarak oluşturulan tabakalar için uygun görünmemektedir. Yapılan tanım “aynı ya da yakın asırda veya mekânda yaşayıp önemli bazı durumlar

14 Teyyim, *İlmü tabakâti'l-muhaddisîn*, 7.

15 Emin Âşikkutlu, *Ricâl İlmîne Giriş*, (İstanbul: İFAV Yay., 2007), 52.

16 Âşikkutlu, *Ricâl İlmîne Giriş*, 51.

ve vasıflar bakımından ortak özellikleri bulunan insan topluluğu” şeklinde olsaydı tabaka kavramı için başka bir tanıma gerek kalmazdı.

Sonuç olarak tabaka kavramı için yapılması gereken tanımın “aynı ya da yakın asırda veya mekânda yaşayıp önemli bazı durumlar ve vasıflar bakımından ortak özellikleri bulunan insan topluluğu” şeklinde olması gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü bu tanım tabaka kavramını açık bir şekilde ifade ettiği gibi İslâmî ilimlerin dışında yazılan kitaplarda oluşturulan tabaka usullerini de kapsamaktadır.

Buraya kadar tanımını verdiğimiz tabaka kavramının çoğulu olan tabakat sözcüğü, İslâm telif geleneğinde kişilerin hayatlarını tabakalara ayırarak ele alan bir çeşit biyografi türünün adı olmuştur. Böylece aynı ya da yakın asırda veya mekânda yaşayıp önemli bazı durumlar ve vasıflar bakımından ortak özellikleri bulunan insan topluluklarının biyografilerini bir arada veren esarlere İslâmî ilimler literatüründe “Tabakat Kitapları” adı verilmiştir.

2. Tabakat Kavramının Farklı Kullanımları

Tabakat kavramı bazen bilinen anlamın dışında da kullanılmıştır. Bu kullanımlardan biri tabakat kavramının, genel biyografi anlamında kullanılmasıdır. Tabakat kavramının bu anlamdaki kullanımı Muhammed b. Yûsuf el-Cenedî'nin (ö. 732/1332) *Kitâbü's-sülûk fî tabakâti'l-ulemâ ve'l-mülûk (Tabakâti'l-Cenedî)*¹⁷ adlı eseriyle benzer diğer bazı eserlerde görülmektedir. İçeriği incelendiğinde kitabın tabakat kitabı olmadığı aksine genel biyografi eseri olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatından başlayarak halifelerin, devlet adamlarının ve âlimlerin biyografilerini içermektedir. Ancak buna rağmen Cenedî kitabına tabakat ismini vermiştir. Böylece Cenedî'nin tabakat kavramını genel biyografi anlamında kullandığı anlaşılmaktadır.

Tabakat kavramını genel tarih anlamında kullananlar da olmuştur. Tabakat kavramının bu anlamdaki kullanımı el-Melikü'l-Eşref İsmâil b. Abbas el-Gassânî'nin (ö. 803/1400) *el-'Ascedü'l-mesbûk ve'l-cevherü'l-mahkûk fî tabakâti'l-hulefâ' ve'l-mülûk*¹⁸ adlı eserinde görülmektedir. Bu kitabın içeriği incelendiğinde kitabın tabakat kitabından ziyade genel tarih kitabı olduğu

17 Muhammed b. Yûsuf el-Cenedî, *Kitâbü's-sülûk fî tabakâti'l-ulemâ ve'l-mülûk (Tabakâti'l-Cenedî)*, thk. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivâlî, (San'a: Mektebetü'l-İrşâd, 1993).

18 el-Melikü'l-Eşref İsmâil b. Abbas el-Gassânî'nin, *el-'Ascedü'l-mesbûk ve'l-cevherü'l-mahkûk fî tabakâti'l-hulefâ' ve'l-mülûk*, thk. Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, (Bağdat: Dârü'l-Beyân, 1975).

anlaşılmaktadır. Çünkü yıllara göre tarihî olayları ve kişileri anlatmaktadır. Ancak buna rağmen Gassânî kitabına tabakat ismini vermiştir. Bu durumda Gassânî'nin tabakat kavramını genel tarih anlamında kullandığı anlaşılmaktadır.

Tabakat kavramının genel biyografi ya da genel tarih anlamında kullanılması hicri sekizinci asır gibi geç dönemlerde olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, tabaka kavramının anlam kayması yaşadığını göstermektedir. Hicri ilk dönemlerde daha çok nesil anlamında kullanılan tabaka, daha sonra terim haline gelmiş ve artık tabakat kitaplarında oluşturulan grupları ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Kanaatimizce özel bir biyografi türü olan tabakat kitaplarının çok yaygınlaşması, tarihe dair zengin malzeme içermesi ve dolayısıyla tarih kitaplarını aratmayacak seviyeye gelmesi tabakat kavramının genel biyografi kitaplarını ya da genel tarih kitaplarını ifade etmek için kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Bu durum kitap isimlendirmelerine yansımış ve böylece ismi tabakat olmakla birlikte içeriği genel biyografi ya da genel tarih olan kitaplar ortaya çıkmıştır.

3. Tabakat Kitaplarının Ortaya Çıkışı

İslâm telif geleneğinin ilk örneklerinden¹⁹ sayılan tabakat eserleri, bir tür olarak ortaya çıkışı Müslümanlara dayanmaktadır. Daha önce her ne kadar tarih kitaplarında biyografiler mevcut olsa da tabakat kitaplarında olduğu gibi insanları zaman, mekân veya vasıflarına göre gruplara ayırarak biyografilerini vermek Müslümanlara has bir yöntemdir.²⁰ Alman oryantalist Franz Rosenthal; "tabakat denilen tasnif türü, İslâm düşünce tarihinde zamana dayalı en eski tasnif türü olmanın yanında daha önce mevcut olan ve erken dönemlerde Arap edebiyatına giren, Grek biyografileriyle hiç bir ilişkisi bulunmayan İslâmî ve özgün bir türdür"²¹ ifadesiyle bu durumu vurgulamaktadır.

İslâm telif geleneğinde bu türün oluşumunu tetikleyen, öncülük eden dinî ve ilmî etkenler olmuştur. Bu etkenler birbirinden kopuk olmayıp aksine birbirini destekleyen ve tamamlayan niteliktedir. Tabakat kitaplarının oluşumunu tetikleyen -aynı zamanda tarihî etken de diyebileceğimiz- ilmî etkeni şu şekilde özetleyebiliriz:

19 Subhî es-Sâlih, *Ullümü'l-hadîs ve mustalahuhu*, (Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, 1974), 337.

20 Âşikkutlu, "Muhaddislerin Tabaka Anlayışı," 7.

21 Franz Rosenthal, *İlmü't-târîh inde'l-Müslimîn*, çev. Salih Ahmed el-İllî (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1983), 133-134.

Hicri birinci asırda İslâm topraklarının genişlemesi neticesinde farklı kültürlerle mensup, art niyetli kişiler de İslâm'a girmiştir. Bu kişiler, İslâm'a zarar vermek için İslâm'ın temel kaynaklarından olan hadise uydurma rivayetler eklemeye çalışmıştır. Bunun akabinde Müslümanlar, hadis rivayet edenlerden sened sormaya başlamış ve buna bağlı olarak râvilerin durumunu tespit etmek için onlar hakkında bilgi toplama ihtiyacı doğmuştur.²² Sonraları hadis nakli esnasında râvilerle ilgili bilgiler de nakledilmiştir. Ancak hadisler müstakil eserlerde yalın olarak tedvin edilmeye başlanmasından itibaren râvilerin durumunu açıklayan bu bilgilerin de ayrı eserlerde bir araya getirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Böylece hadis kitaplarının yanında tabakat (biyografi) türü kitaplar yazılmıştır.²³ Dinî dayanaklarla şekillenen tabakat kitapları, hadis ilmi içinden özellikle de hadis ilminin dirâyetu'l-hadis kısmı içinden doğmuştur.²⁴

Tabakat kitaplarının oluşumunu tetikleyen dinî etken ise tarihî ya da ilmî dediğimiz etkenin tamamlayıcısı niteliğindedir. Yukarıda bahsettiğimiz sebepten dolayı biyografi eserlerinin yazılma ihtiyacı duyulduktan sonra bu eserleri oluşturmada izlenecek ve takip edecek usûl noktasında dinî etkenler yol gösterici olmuştur.

Tabakat kitaplarının oluşumuna etki eden dinî etkenleri ise şu şekilde sıralayabiliriz. Bilindiği üzere İslâmî ilimlerin tamamı hiç şüphesiz dinî bir asla yani Kur'an ve sünnette dayanmaktadır. Bu anlamda tabakat kitapları da her ne kadar bir ihtiyacın ürünü olsa bile yöntem ve usûl açısından dinin asıl kaynakları dediğimiz Kur'an ve sünnete dayanmaktadır. Çünkü bizzat Allah Teâlâ dinin asıl kaynağı olan Kur'an'da genelde müminleri, özelde ise sahâbeyi bazı kriterlere göre tasnif etmektedir. Örneğin Nisâ Sûresi'nde cihad katılan-katılmayan,²⁵ Hadîd Sûresi'nde Mekke'nin fethinden önce infakta bulunan-infakta bulunmayan²⁶ ve Haşr Sûresi'nde cennetlik-cehennemlik²⁷ şeklinde ayırmalar yapmaktadır. Bu üslup tabakat müelliflerine ilham kaynağı olmuş ve eserlerini yazarken kişileri gruplara ayırarak biyografilerini vermeye çalışmışlardır.

22 Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 7.

23 Mehmet Efendioğlu, "Tabakat," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 39 (İstanbul: TDV Yay., 2010), 291.

24 İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, (İstanbul: İFAV Yay., 1996), 247.

25 Nisâ Sûresi 4/95.

26 Hadîd Sûresi 57/10.

27 Haşr Sûresi 59/20.

Kur'an'da, tabakat müelliflerine ilham kaynağı olan ikinci bir nokta ise oluşturulan grupların üstünlüklerine göre sıralamaya tabi tutulmuş olmasıdır. Bu konuda Yüce Allah Tevbe Sûresi'nde "*muhâcir ve ensardan ilk Müslümanlar ile onlara güzellikle tabi olanlardan Allah razı olmuştur*"²⁸ ve Fetih Sûresi'nde "*o ağacın altında sana yeminle bağlılık sözü verirlerken bu müminlerden Allah razı olmuştur*"²⁹ buyurarak bu kimseleri kendilerinden razı olmadığı kimselere göre öncelmiştir. İlk tabakat eserlerinin müellifleri buradan yola çıkarak yine Kur'an ve sünnetten deliller getirmek suretiyle kendilerini Yüce Allah'a daha yakın gördükleri kişileri önceye almış ve bazen eserlerini fazilet sırasına göre kaleme almışlardır.

Tabakat müelliflerinin muhteva ve usûl açısından dinî etkenlerden ilham aldığı noktalardan bir diğeri ise İslâm'ın ilk nesillerini gruplara ayırmada izlenecek yöntem konusunda olmuştur. Bu anlamda sahâbeden sonra gelecek olan nesli öven Fetih Sûresi ile Haşr Sûresi'nin yukarıdaki âyetleri müelliflere yol gösterici olmuştur. Çünkü bu iki âyette "ilk nesli tabi olanlar" ya da "ilk nesilden sonra gelenler" demek suretiyle ilk nesli ve onlardan sonra gelen ikinci nesli ayrı değerlendirmiştir. Bu durumda gruplara ayırmada izlenen yöntemin nesiller olduğu görünmektedir. Dolayısıyla ilk dönem tabakat müellifleri nesilleri bir birinden ayırarak her nesli bir tabaka kabul etmek suretiyle kitaplarını oluşturmuşlardır.

Önceki paragrafta geçen âyetlere ek olarak bu durumu destekleyen ve açıklığa kavuşturan hadisler de bulunmaktadır. İmrân b. Husayn'dan rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber: "*Ümmetimin en hayırlıları, asırında yaşayanlardır. Sonra onları takip edenler, sonra onları takip edenlerdir*"³⁰ buyurmak suretiyle çağdaşlarını sonra gelenlerden, onları da daha sonra gelenlerden ayrı değerlendirmiştir. Ayrıca nesilleri faziletli olma konusunda da sıralamaya tabi tutmuştur. İslâm âlimleri bu hadisi tabakat kitaplarının oluşumuna temel dayanak kabul etmiştir.³¹

Tabakat müellifleri, yukarıda aktardığımız âyet ve hadislerden yola çıkarak, İslâm'ın ilk nesillerini benzer bir usûl ile yani nesillere ayırarak değerlendirmiş ve neticede önceki nesli görüp onlarla karşılaşma şartına

28 Tevbe Sûresi 9/100.

29 Fetih Sûresi 48/18.

30 Buhârî, Fezâ'ilü Ashâbi'n-Nebî, 1; Müslim, Fezâ'ilü's-Sahâbe, 52.

31 Muhammed b. Matâr ez-Zehrânî, *İlmü'r-ricâl neşetüh ve tetavvürüh*, (Riyad: Dâr İbnü'l-Kayyim, 2005), 38.

bağlayarak “sahâbe, tâbiîn, etbâu't-tâbiîn...” şeklinde bir tasnife tabi tutmuşlardır. Tabakat kitapları ortaya çıkmadan önce yapılan bu tasnif tabakat kitaplarının oluşumunu etkilemiştir. İlk dönem tabakat müellifleri kitaplarını oluştururken sahâbe, tâbiîn ve etbâu't-tâbiîni bu usule göre ele almışlardır. Kabul gören bu usul sonraki müellifler tarafından sahâbe, tâbiîn ve etbâu't-tâbiîn dışındaki kişiler için de uygulanmıştır.

Bütün bu dinî ve ilmî etkenler sonucunda Müslüman âlimlerin eliyle tabakat adında telif türü ortaya çıkmıştır. Tabakat kitaplarının ortaya çıkmasında etkili olan bu dinî ve ilmî etkenlerin yanında tabakat yazarlarının İslâm dinine, İslâmî ilimlere hizmet etme amaçlarını da unutmamak gerekir.

Netice itibariyle İslâmî ilimlerin ortaya çıktığı ilk dönemlerde hadis ilmi içerisinde neşve eden ve kısa sürede pek çok ilim alanıyla irtibatlı hale gelen tabakat eserleri, bu çeşitlilik sayesinde gelişimini tamamlayıp başlı başına bir alan haline gelmiştir.

4. Tabakat Kitaplarının İlk Örnekleri

Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre tabakat kitaplarının ilk örnekleri hicri ikinci asrın ilk çeyreği gibi çok erken dönemde yazılmıştır. Ancak bu dönemde yazılan tabakat kitapları maalesef günümüze kadar ulaşmamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla tabakat ismiyle yazılan ilk kitap Vâsıl b. Atâ'ya (v. 131/748) nispet edilen *Tabakâtü ehli'l-'ilm ve'l-cehl'* adlı eserdir.³² Kaynaklarda eserin adı geçmekle birlikte eserin içeriği hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu durum eserin usul ve üslubunu öngörmeyi zorlaştırmaktadır. Ancak müellifin uzmanlık alanı ve itikadî görüşleri göz önünde bulundurulduğunda eser o dönemin itikadî fırkaları üzerine yazılmış olmalıdır.

Burada “*tabakat kitaplarının hadis alanından başka bir alanın âlimleri tarafından mı başlatıldı?*” gibi bir soru akla gelebilir. Öncelikle Vâsıl b. Atâ'nın kitabının tabakat alanında yazılan ilk kitap olduğu bilgisi kesin değildir. Çünkü ileriki zamanda yeni bulunan tarihî belgelerde daha erken tarihte yazılmış tabakat kitapları tespit edilebilir. Vâsıl b. Atâ'nın eseri ilk tabakat eseri kabul edildiği takdirde ise şöyle bir durum ortaya çıkar. Vâsıl b. Atâ'nın eserinin ilk tabakat eseri kabul edilmesi tabakat kitaplarının hadis alanının dışından çıktığı anlamına gelmez. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi

32 Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ' irşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*, thk. İhsân Abbâs, (Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1993), 6:2795; Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-İrbilî, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'iz-zamân*, thk. İhsân Abbâs, (Beyrut: Dâr Sâdir, 1978), 6:11.

sahâbe, tâbiîn ve etbâu't-tâbiîn ayrımı daha erken tarihlerde hadisle ilgilenen âlimler tarafından yapılmaktaydı. Aynı dönemde yaşayan biri olarak Vâsıl b. Atâ'nın ilk nesilleri ayrı değerlendiren hadisi duymamış olması ve bu hadisten esinlenen bu ayırmadan etkilenmemiş olması imkânsızdır. Dolayısıyla bu durum ilk nesillerin tabakalara ayrılarak değerlendirilmesinin ilim alanına etkisini göstermektedir.

Hicri ikinci asırda yazılıp günümüze ulaşmayan başka tabakat kitaplarından da söz edilmektedir. Bu anlamda kaynaklarda Muâfâ b. İmrân'a (ö. 185/801) *Kitâbü Tabakâti'l-muhaddisîn*³³ ya da *Târîhu'l-Mevsil*³⁴ adında bir eser nispet edilmektedir. Yine çağdaş olan ve aynı tarihte vefat eden Heysem b. Adî (ö. 207/822) ile Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî'ye (ö. 207/822) de tabakat kitapları nispet edilmektedir. Heysem b. Adî'ye *Tabakâti men ravâ ani'n-Nebiyi (s.a.s.) min ashâbihi* ile *Kitâbü tabakâti'l-fukahâ ve'l-muhaddisîn* adında iki eser nispet edilirken³⁵ çağdaşı Vâkîdî'ye *et-Tabakât* adındaki eser nispet edilmektedir.³⁶ Günümüze ulaşmayan bu ilk eserlerin daha sonra tabakat adıyla kitap yazan müelliflere öncülük ettiği söylenebilir.³⁷

Günümüze, hicri üçüncü asrın başlarında yazılan tabakat kitapları ulaşmıştır. Bu anlamda bize ulaşan ilk tabakat kitabı İbn Sa'd'ın (ö. 230/844) *et-Tabakâtü'l-kübrâ* adlı eseridir.³⁸ Hicri üçüncü asırda yazılıp günümüze ulaşan diğer önemli tabakat kitapları ise Halîfe b. Hayyât'ın (ö. 240/854) *Kitâbü't-tabakât*'ı³⁹ ile İmam Müslim'in (ö. 261/875) *et-Tabakât* ıdır.⁴⁰

Hadis alanında râvilerle ilgili tabakat kitapları yazıldıktan çok kısa süre sonra hadis dışındaki alanlarda da tabakat eserleri yazılmaya başlanmıştır. Hadis ilminin dışında tabakat kitaplarının yazılmasıyla tabakat türünün alanı da genişlemiştir. Böylece gerek İslâmî gerek sosyal gerek fen ilimleri ve

33 Efendioğlu, "Tabakat," 291.

34 İbn Hacer Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Kahire: Dâr Hecer, 2008), 8:325; İbrahim Hatipoğlu, "Muâfâ b. İmrân," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 30 (İstanbul: TDV Yay., 2005), 305.

35 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 6:2792.

36 İbnü'n-Nedîm Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb, *el-Fihrist*, thk. Rızâ Teceddüd, (Tahran: 1971), 111. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 6:2792; Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *Mevâridü'l-Hatîb el-Bağdâdî fi Târîhi Bağdâd*, (Riyad: Dâr Taybe, 1985), 386.

37 Ömerî, *Mevâridü'l-Hatîb el-Bağdâdî*, 386; Âşıkutlu, "Muhaddislerin Tabaka Anlayışı," 10.

38 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 111.

39 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 288.

40 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 286.

gerekse siyaset ilmi ile ilgilenen kişilerin hayatını ele alan tabakat kitapları yazılmıştır. Tabakat türü eser yazımı hicri dokuzuncu asrın sonlarına kadar devam etmiştir.⁴¹

5. Tabakat Kitaplarının Önemi

Tabakat kitapları gerek İslâmî ilimler açısından gerekse fen ve sosyal ilimler açısından önemlidir. Her şeyden önce tabakat kitapları İslâm ilim geleneği içinden çıkmış nevi şahsına münhasır bir telif türü olması hasebiyle önemlidir.

Bilindiği üzere ilim adamları, yetenek, beceri ve özellikleri nispetinde ilgilendikleri ilme katkı sunmaktadırlar. Her ilim, kendisiyle ilgilenen ilim adamlarının bu katkı ve çabaları üzerine inşa edilmektedir. İlimlerin inşasını beraberinde getiren bu katkı ve çabalar o ilim dalı ile ilgilenenler tarafından kayıt altına alınarak sonraki nesillere aktarılmaktadır. Sonraki nesiller bu kayıtlar sayesinde o ilimde elde edilen başarılarla ulaşma imkânı bulmaktadır. Tabakat kitapları bu anlamda bir köprü görevi görmektedir. Yani ilimlere katkı sunan unutulmaz şahsiyetleri sonraki nesillere tanıtarak bu iki nesil arasında köprü görevi üstlenmektedir. Bundan dolayı her hangi bir ilim dalında o ilim dalına katkı sağlayan kişilere ulaşım onları tanımaya, örnek almaya imkân tanıdığı için tabakat kitapları çok önemlidir.

Tabakat kitapları, İslâm dinin temel kaynaklarından ikincisi olan sünnet konusunda hataya düşmekten korumada ve sahih hadislerle zayıf hadisi tespit etmede ciddi katkılar sağladığından önemlidir. Hadis rivâyetinde uydurmalar baş gösterdiğinde hadisçiler uydurma hadislerin sahiplerini tanıyıp onlardan sakınmak için râvilerin durumları hakkında bilgi toplama başlamışlardır. Toplanan bilgiler çoğalıp yazma imkânları da artınca bu bilgiler ricâl ve tabakat kitaplarında bir araya getirilmiştir. Öte yandan güvenilir kişilerden hadis almak, hadisin sağlamlığı açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü güvenilir olmayan kişilerden alınan hadisler kişiyi hataya düşürebilmektedir. Dolayısıyla râvilerin biyografilerini ele alan ve râvilerin güvenilirlik durumlarını ortaya koyan tabakat kitapları bu konuya açıklık getirmektedir. Bu anlamda tabakat kitaplarındaki bilgilerin bilinmemesi, sahih hadis alma konusunda büyük hatalara düşmeye neden olabildiğinden tabakat kitaplarının bilinmesi hadis ilmi açısından hayati önem taşımaktadır.⁴²

41 Zehrânî, 'İlmü'r-ricâl, 39.

42 İbnü's-Salâh Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî, 'Ulûmu'l-hadis (Mukaddime), thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Dimaşk: Matba'atu's-sabâh, 1984), 242.

Tabakat kitapları kişilerden bahsederken onların güvenilirlik durumlarının yanı sıra yaptıkları faaliyet ve hizmetleri de ele almaktadır. Ve bu sayede bizlere belli dönemlerde yapılan faaliyetleri bir arada görme imkânı tanımaktadır.⁴³ Bu durum tabakat kitaplarının önemini bir kat daha artırmaktadır.

Tabakat kitapları kişilerin yaşadığı dönem hakkında da bilgi vermektedir. Dolayısıyla tabakat kitaplarının önem arz ettiği noktalardan birisi de geçmişte yaşananları bize aktarmasıdır. Tabakat kitapları bu yönüyle adeta bir tarih kitabı görevini görmektedir. Tabakat kitapları kişilerin özel durumları, faaliyetleri ve tanıklık ettikleri zaman dilimi hakkında detaylı bilgiler içerdiğinden kendisine sürekli başvurulmuş kitaplardır.

Tabakat kitapları içerikleri gereği başta tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf gibi İslâmî ilimler olmak üzere tarih, Arap edebiyatı, felsefe ve tıp gibi sosyal ve fen ilimleri de dâhil hemen hemen bütün ilimlerle ya doğrudan ya da dolaylı olarak ilişki içerisindedir. Aynı zamanda onlara kaynaklık etmektedir. Bu durum tabakat kitaplarını bütün ilim dalları nezdinde önemli kılmaktadır.

Tabakat kitaplarında kişilerin tabakalara ayrılması, her birinin yaşadığı devirde görüştükleri kişileri tespit etmeyi de kolaylaştırmaktadır. Tabakat kitapları bu yönüyle de büyük önem taşımaktadır.⁴⁴

6. Tabakat Kitaplarının Hadis İlimine Sağladıkları Faydalar

İslâmî ilimlerden hadis ilminde temeli atılan ve sonraları başlı başına bir alan haline gelen tabakat türü, ilimler arasında en çok hadis ilmi ile bağlantılı ve yine en çok hadis ilmine katkı sunmaktadır. Tabakat kitaplarının çok erken dönemde ortaya çıkıp kısa sürede birçok ilim dalında telif örneklerinin oluşması pratik faydasının yanında pek çok kolaylıkları da getirdiğini göstermektedir. Aynı şekilde tarih, Arap edebiyatı, felsefe ve tıp gibi sosyal ve fen ilimlerine de bilgi sunmak ve kaynak teşkil etmek suretiyle fayda sağlamaktadır. Tabakat kitaplarının sosyal ve fen ilimlerine bunların dışında daha pek çok faydası bulunmaktadır. Ancak makalemizin bağlamı hadis alanı olduğundan tabakat kitaplarının hadis dışındaki diğer İslâmî ilimler ile sosyal ve fen ilimleri açısından faydaları değerlendirilmeyecek, sadece hadis alanını kapsayan faydaları mülâhaza edilmeye çalışılacaktır.

43 Efendioğlu, "Tabakat," 291.

44 Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 380.

Bu bölümünde tabakat türü eserlerin hadis ilmine sağladıkları katkılar üzerinde duracağız. Makalemizin girişinde tabakat türü hakkında yazılan çalışmalardan bahsederken, Arap dünyasında tabakat türü üzerine Teyyim'in yazdığı *İlmü Tabakâti'l-Muhaddisîn* adlı eserden bahsetmiştik. Bu eser, tabakalara ayırma ile tabakat ilminin faydalarını detaylı olarak ele almaktadır.⁴⁵ Ancak ülkemizde tabakat türü eserlerin faydaları üzerine yapılmış böyle bir çalışma bulunmamaktadır. Âşıkutlu *Tabaka Kavramı ve Muhaddislerin Tabaka Anlayışı* adlı makalesinde konuya kısmen değinmişse de⁴⁶ onun yazdıkları konunun bütün yönleriyle anlaşılması için yeterli görünmemektedir. Bu eksikliği gidermek amacıyla gerek Teyyim'in eserinde ele aldığı gerek başka müelliflerin çalışmalarında bahsettiği gerekse bizim tespit ettiğimiz faydaları başlıklar halinde sıralayıp değerlendirmeye çalışacağız.

1- Senedde râvi düşmesinden kaynaklanan kopukluğun tespitini yapmaya yardımcı olur:

Hadisin senedinde birbirinden rivayeti olmayan kişiler bulunduğu takdirde bu sened râvi düşmesinden kaynaklı kopuk sened sayılmaktadır. Hadisin senedinde kopukluğun olup olmadığının tespiti, seneddeki kişilerin çağdaş olup olmadıkları, çağdaş oldukları takdirde görüşüp görüşmedikleri, görüştükleri takdirde ise aralarında hadis rivayetinin olup olmadığı gibi bilgilerin bilinmesiyle anlaşılmaktadır. Râvilerin yaşadıkları çağ, zaman dilimi, doğum ve ölüm tarihleri gibi bilgilerin mevcut olduğu tabakat kitapları sayesinde senedinde râvi düşmesinden kaynaklı kopukluk bulunan hadisler tespit edilebilmektedir. Bu anlamda tabakat kitapları, râvi düşüşünün olduğu yere göre mürsel, münkati', mu'dal ve mu'allak gibi hadislerinin tespitinde yardımcı olur.⁴⁷

2- Senedde zayıf râvinin bulunmasından kaynaklanan kopukluğun tespitini yapmaya yardımcı olur:

Senedinde zayıf râvi bulunan hadislerde kopuk senedli sayılmaktadır. Tabakat kitapları râvilerin yaşadıkları zaman dilimi hakkında bilgi vermenin yanında bazen râvilerin güvenilir olup olmadıkları ve özel durumları hakkında da bilgi vermektedirler. Tabakat kitaplarında geçen bu bilgiler sayede zayıf râviler tespit edilip senedde zayıf râvinin olup olmadığı ortaya çıkartılmaktadır.

45 Teyyim, *İlmü tabakâti'l-muhaddisîn*, 79-117.

46 Âşıkutlu, "Muhaddislerin Tabaka Anlayışı," 10-11.

47 Teyyim, *İlmü tabakâti'l-muhaddisîn*, 92; Âşıkutlu, "Muhaddislerin Tabaka Anlayışı," 10; Efendioğlu, "Tabakat," 291.

3- Müdelles ve mürsel-i hafî hadislerinin tespitinde yardımcı olur:

Senedteki inkıtadan kaynaklanıp gizli kusur sayılan ve tespiti uzmanlık isteyen müdelles ve mürsel-i hafî türü hadisler tabakat kitaplarında, râvilerin görüşüp görüşmedikleri, bir birinden hadis rivayet edip etmedikleri ile ilgili bulunan bilgiler sayesinde tespit edilebilmektedir.⁴⁸

4- Sema' ya da 'an'ane ile rivayet edilen hadiste bu lafızlar ile ne kast edildiğinin tespitinde yardımcı olur:

Her sema' lafzı hadisin doğrudan alındığını ifade etmediği gibi her 'an'ane lafzı da hadisin dolaylı olarak alındığını ifade etmemektedir. Aralarında hadis rivayeti bilinmeyen kişilerin sema' lafzını kullanmaları o kişilerin doğrudan hadis aldığını ifade etmemektedir. 'An'anede durum bunun tersidir. 'An'anede aralarında hadis rivayeti olduğu bilinen kişilerin 'an'ane lafzını kullanması o kişilerin doğrudan hadis aldıklarını ifade etmektedir. İşte sema'ın ya da 'an'enenin gerçek anlamda kullanılıp kullanılmadığı tabakat kitaplarındaki bilgiler sayesinde tespit edilebilmektedir.⁴⁹

5- En sağlam senedi tespit ve tercih etmede yardımcı olur:

Senedin durumu, râvilerin durumu hakkında bilgi verdiğinden bu bilgilerden yola çıkarak en sağlam senedin hangisi olduğu tespit edilebilmektedir. Bazı tabakat kitapları râviler arasında mukayese etmektedir. Yine bazıları da râvileri ilmî ve ahlâkî mertebelerine göre mukayese etmektedir. Bu kitaplar sağladıkları bilgiler vasıtasıyla senedler arasında mukayese ve en değerlisini seçme imkânı tanımaktadır.⁵⁰

6- Râvilerden önce geleni sonra gelenden ayırmada yardımcı olur:

Tabakat kitapları râvileri tabakalara ayırıp hangilerinin önce hangilerinin sonra geldiğini belirtir. Râvilerden hangisinin önce gelip hangisinin sonra geldiğini bilmek, hangi râvinin kimden hadis almış olabileceği noktasında bize yardımcı olur ki bunu bilmek hadislerin sıhhati noktasında hayati önem taşımaktadır.

7- Râvilerin vefat yıllarının takdir edilip düzeltilmesinde yardımcı olur:

Tabakat kitapları genellikle râvileri dönemlere ayırıp işledikleri için vefat tarihleri konusunda çok hassas davranmaktadırlar. Bu anlamda bir râvinin

48 Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 4:498; Efendioğlu, "Tabakat," 291.

49 Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 4:498; Teyyim, *İlmü tabakâti'l-muhaddisîn*, 86.

50 Âşikkutlu, "Muhaddislerin Tabaka Anlayışı," 10-11.

vefat tarihi düzeltileceği vakit tabakat kitaplarında verilen bilgilere göre takdir edilmektedir.⁵¹

8- Yanlış tabakada zikredilip o tabaka ile meşhur olan râvilerin tabakalarının düzeltilmesinde yardımcı olur:

9- Birçok ismi bulunan râvinin aslında aynı râvi olduğunun tespitinde yardımcı olur:

Birçok ismi bulunan ya da rivayetlerde bazen adı bazen de lakap veya künyesiyle zikredildiği için birçok adı varmış gibi görünen bazı râviler farklı senedlerde kendilerinden değişik isimlerle rivayette bulunulduğu takdirde bu isimler farklı râvilere ait olduğu düşünülerek hataya sebep olmaktadır. Tabakat kitapları râvilerin isim, künye ve lakaplarını tespit etmede çok hassas davranıp isim künye ve lakapları bir arada vermektedirler. Bu gibi durumlarda tabakat kitapları birçok ismi bulunan râvinin aslında aynı râvi olduğunu tespit etmemize yardımcı olmaktadır.⁵²

10- Aynı ismi taşıyan râvilerin aslında farklı râviler olduğunun tespitinde yardımcı olur:

Bazen birçok râvinin isim, künye, lakap ya da nispetleri birbirine benze-
mekte hatta aynı olabilmektedir. Bu durum râvilerin karıştırılmasına sebep
olmaktadır. Bu karışıklığı gidermek için tabakat kitaplarına başvurmak
gerekmektedir. Çünkü tabakat kitapları râvileri hem yaşadıkları dönemle-
re hem de memleketlerine göre tasnif etmektedirler. Ayrıca râvilerin isim,
künye, lakap ve nisbeleri konusundaki karışıklığı gidermek için özel ilgi
göstermektedirler. Tabakat kitapları aynı ismi taşıyan râvileri tespit etmek
için bazen bölgelere dayalı, bazen dönemlere dayalı türleri ile yardımcı
olmaktadır.⁵³

11- Hadis metinlerinde geçen kişilerin tanınmasında yardımcı olur:

Tabakat kitapları hadis metinlerinde râvilerin ismini zikretmeyip varlı-
ğundan bahsettiği ya da ismini zikrettiği halde tanınmayan kişileri de konu
edinir ve bu kişileri tespit eder.⁵⁴

51 Teyyim, *İlmü tabakâti'l-muhaddisîn*, 106.

52 Teyyim, *İlmü tabakâti'l-muhaddisîn*, 96.

53 San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm, *Tavzîhü'l-efkâr li me'ânî tankihü'l-enzâr*, 2 cilt, (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1997), 2:283; Teyyim, *İlmü tabakâti'l-muhaddisîn*, 100.

54 Teyyim, *İlmü tabakâti'l-muhaddisîn*, 98.

12- Cerh ve ta'dil konusundaki rivayetlerde söylenen hikâyelerin düzeltmesinin yardımcı olur:

Tabakat kitapları cerh ve ta'dille ilgili bilgiler de içerdiğinden, cerh ve ta'dil için söylenmiş bir rivayetin hatalı olup olmadığı tabakat kitapları ile karşılaştırılarak tespit edilebilmektedir.⁵⁵

13- Hadis alanında matbu kitaplarda râvilerle ilgili yapılan hataların düzeltilmesinde yardımcı olur:

Râvilerin hangi dönemlerde yaşadıkları bilgisi olmadığından matbu eserlerde farklı dönemlere ait kişiler aynı dönemdenmiş gibi gösterilebilmektedir. İşte bu tür hataların tespiti ve düzeltilmesi noktasında tabakat kitapları yardımcı olmaktadır.⁵⁶

14- Bir yerde belli dönemlerde hadis alanında yapılan faaliyetlerin tespitinde yardımcı olur:

Tabakat kitapları dönemin usûlüne göre yazıldığından ve râvilerin yaptıklarını içerdiğinden belli dönemlerde yapılan faaliyetleri bir arada vererek bu faaliyetlerin rahatça tespit edilmesine imkân sağlamaktadır.

Görüldüğü üzere tabakat kitapları seneddeki pek çok hatayı düzeltmenin yanında senedin sahihliğini tespit etme imkânı tanımaktadır. Bunun yanında râvilerin ismi, yaşı, vefat tarihi, tabakası vb. hataları düzeltmemize de yardımcı olmaktadır. Kısacası tabakat kitaplarının hadis ilminin hemen hemen her alana faydası dokunmaktadır. Bu açıdan tabakat kitapları hadis ilmi açısından vazgeçilmez bir değere sahiptir.

Sonuç

Sözlükte "kapak, konum, mertebe, katman, peş peşe gelen nesillerden her biri, benzer özellikleri olan grup" gibi anlamlara gelen tabaka kelimesinin sözlük anlamından farklı olarak yeni anlamlar kazandığı ve "tabakat" adıyla hadis ilminin içinden çıkan yeni bir telif türünün adı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Tabakat kavramının terim anlamı ile ilgili farklı tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlar arasında "aynı ya da yakın asırda veya mekânda yaşayıp önemli bazı durumlar ve vasıflar bakımından ortak özellikleri bulunan insan topluluğu" şeklindeki tanımın daha uygun olduğu görülmektedir. Tanımda geçen

55 Teyyim, *İlmü tabakâti'l-muhaddisîn*, 102.

56 Teyyim, *İlmü tabakâti'l-muhaddisîn*, 104.

bu esaslar üzerine yazılan eserlere ise İslâmî ilimler literatüründe “Tabakat Kitapları” adı verilmiştir.

Tabakat kavramı hicri sekizinci asır gibi geç dönemde anlam kayması yaşayarak tanıda verdiğimiz anlamdan farklı olarak genel biyografi ya da genel tarih anlamında da kullanılmıştır. Bu durum tabakat kitaplarının çok yaygınlaşması ve tarihe dair zengin malzeme içermesinden kaynaklanmış olmalıdır.

Tabakat telif türünün temeli, Müslümanlara dayanmaktadır. İslâmî ilimlerden hadis ilmi içerisinde neşve eden ve başlı başına bir ilim haline gelen bu özgün türünün ilk örnekleri İslâm âlimleri tarafından verilmiştir.

Tabakat kitaplarının oluşumunu tetikleyen, öncülük eden dinî ve ilmî etkenler olmuştur. Bunlardan ilmî etken hadis ilminin tabakat türüne duyduğu gereksinimdir. Dinî etken ise, Kur’an ve sünnette bulunan ve tabakatın yapısını belirlemede etkili olan delillerdir. Buradan yola çıkarak bütün İslâmî ilimlerde olduğu gibi tabakat kitaplarının da temelini Kur’an ve sünnete dayandığı söylenebilir.

Tabakat kitaplarının ilk örnekleri hicri ikinci asrın ilk çeyreği gibi çok erken dönemde yazılmıştır. Tabakat türünün bilinen ilk örneği Vâsıl b. Atâ’ya (v. 131/748) nispet edilen *Tabakâtü ehli’l-‘ilm ve’l-cehl’* adlı eserdir. Ancak hicri üçüncü asra kadar ki dönemde yazılan tabakat kitapları ne yazık ki günümüze kadar ulaşmamıştır. Bu anlamda günümüze ulaşan ilk tabakat kitabı İbn Sa’d’ın (ö. 230/844) *et-Tabakâtü’l-kübrâ* adlı eseridir. Hicri üçüncü asırda yazılıp günümüze ulaşan diğer önemli tabakat kitapları ise Halîfe b. Hayyât’ın (ö. 240/854) *Kitâbü’t-tabakât’ı* ile İmam Müslim’in (ö. 261/875) *et-Tabakât’ı* olmuştur.

Tabakat kitapları birçok faydasının yanında pratik bilgi ve kolaylıklar getirdiğinden kısa sürede pek çok ilim dalının vazgeçilmezi haline gelmiştir. Ayrıca içerikleri gereği başta tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf gibi İslâmî ilimler olmak üzere tarih, Arap edebiyatı, felsefe ve tıp da dâhil hemen hemen bütün ilimlerle ya doğrudan ya da dolaylı olarak ilişki içerisinde olduğundan ve onlara kaynaklık ettiğinden bütün ilim dalları nezdinde büyük önem taşımaktadır. Bunun yanında önceki nesillerle sonraki nesiller arasında köprü görevi gördüğünden önceki nesilleri tanımaya, geçmişte yaşanan tarihi olayları bilmeye ve hadis rivayetinde bulunan kişileri öğrenmeye imkân tanıdığından önemlidir.

Tabakat kitapları başta İslâmî ilimler olmak üzere diğer bütün ilimler açısından pek çok faydaları bulunmaktadır. Bu ilimler arasında en çok hadis

ilmine yarar sağlamaktadır. Bu anlamda başta sened kusurlarının giderilmesi, bazı hadis çeşitlerin tespit edilmesi, eda lafızlarının anlamlarının tespit edilmesi olmak üzere daha birçok noktada hadis ilmine yardımcı olmaktadır. Yine bunun yanında râvilerin isim, yaş, tabaka, vefat tarihi gibi hadis alanı için hayati önem taşıyan bilgilerinin tespitine imkân tanımaktadır.

Bin yıldan fazla bir geçmişe sahip olan tabakat türü kitaplar, geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemini korumakta ve hâlâ pek çok araştırmacının elinin altından düşürmediği başucu eserler olmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Âşikkutlu, Emin. "Tabaka Kavramı ve Muhaddislerîn Tabaka Anlayışı." *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 32 (2007/1): 5-18.
- Âşikkutlu, Emin. *Ricâl İlmîne Giriş*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2007.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Sahîh-i Buhârî*. Dimaşk: Dâr İbn Kesîr, 2002.
- Cümahî, Muhammed b. Sellâm. *Tabakâtü fuhûli's-şu'arâ'*. nşr. Mahmûd M. Şâkir. 2 cilt. Kahire: Matba'atü'l-medenî, t.y.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1996.
- Efendioğlu, Mehmet. "Tabakat." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 291-292. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Hatipoğlu, İbrahim. "Muâfâ b. İmrân." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30:305-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Hammâd, Nafiz Hüseyin. "İlmü Tabakâti'l-Muhaddisîn Musannafât ve Menâhic." *Macalle-i Câmiü'l-ezher bi Gazze, Silsiletü'l-ulûmi'l-insâniyye*, sy. 12 (2010/2): 221-270.
- İrâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyin. *Şerhü't-tebsıra ve't-tezkire*. thk. Abdullatîf el-Hümeym ve Mâhir Yâsîn Fahl. 2 cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2002.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris. *Mu'cemü mekâyîsi'l-luga*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 cilt. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1399/1979.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Nüzhetü'n-nazar fî tavzihî Nuhbeti'l-fiker*. thk. Nüreddin İtr. Dimaşk: Matba'atü's-sabâh, 2000.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *el-İsâbe fî*

- temyîzi's-sahâbe*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâr Hecer, 2008.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'iz-zamân*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâr Sâdir, 1978.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. 15 cilt. Beyrut: Dâr Sâdir, t.y.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb. *el-Fihrist*. thk. Rızâ Teceddüd. Tahran: 1971.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî. *'Ulûmu'l-hadis (Mukaddime)*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. Dımaşk: Matba'atu's-sabâh, 1984.
- Kaya, Mesut. "Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakat Literatürü: Histogramik Bir İnceleme." *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 31 (2014): 33-65.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc. *Sahîh-i Müslim*. 2 cilt. Riyad: Dâr Taybe, 2006.
- Ömerî, Ekrem Ziyâ. *Mevâridü'l-Hatîb el-Bağdâdî fi Târîhi Bağdâd*. Riyad: Dâr Taybe, 1985.
- Rosenthal, Franz. *İlmü't-târîh inde'l-müslimîn*. çev. Salih Ahmed el-İllî. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1983.
- San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm. *Tavzîhü'l-efkâr li me'ânî tankihü'l-enzâr*. 2 cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1997.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân es-Sehâvî. *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*. 5 cilt. thk. Abdülkerim b. Abdullah el-Hudayr, Muhammed b. Abdullah Al-Fuhayd. Riyad: Mektebetü dârü'l-minhâc, 2005.
- Subhî es-Sâlih. *Ulûmü'l-hadîs ve mustalahuhu*. Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, 1974.
- Sülemî, Ebû Abdirrahmân Muhammed b. el-Hüseyn es-Sülemi. *Tabakâtü's-süfiyye*. thk. Ahmed Şirbâsî. Kahire: Müessesetü dârü's-şâ'b, 1998.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî. *Tedribü'r-râvî fi şerhi takrîbi'n-nevevî*. thk. Muhammed Eymen eş-Şebrâvî. Kahire: Dârü'l-hadîs, 2010.
- Teyyim, Es'ad Sâlim. *İlmü tabakâti'l-muhaddisîn*. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1994.

- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Yâkût, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî. *Mu'cemü'l-üdebâ' irşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1993.
- Zehrânî, Muhammed b. Matâr. *'İlmü'r-ricâl neş'etüh ve tetavürüh*. Riyad: Dâr İbnü'l-Kayyim, 2005.
- Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen ez-Zübeydî. *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. Kahire: Dârü'l-maârif, 1984.